

ΓΡΑΜΜΑΤΕΙΑ ΣΤΕΦΑΝΟΥ ΚΟΥΜΑΝΟΥΔΗ (1859- 1894)

Έτη 1859- 1870.

Με την εκλογή του Στεφάνου Κουμανούδη ως γραμματέως, αξίωμα το οποίο θα του ανατίθεται κάθε χρόνο και το οποίο θα διατηρήσει ως την παραίτησή του στις 29 Δεκεμβρίου 1894, αρχίζει για την Εταιρεία μία μακρότατη περίοδος συνεχούς οικονομικής και επιστημονικής ανάπτυξης. Θα παύσει να ταλαντεύεται, θα αποκτήσει σύστημα και μέθοδο στις εργασίες της, η περιουσία της θα αυξηθεί και το κύρος της θα μεγαλώσει όσο μεγαλώνει το επιστημονικό κύρος του γραμματέως της.

Με τη νέα Εφορεία της Εταιρείας και την απόκτηση γραφείου στο Πανεπιστήμιο άρχισε να μπαίνει κάποια τάξη στα πράγματά της. Εκεί μεταφέρθηκαν τα αγγεία που φυλάγονταν προσωρινώς στην Εθνική Βιβλιοθήκη και τα νέα ευρήματα, κυρίως οι ερμαϊκές στήλες, οι κεφαλές των κοσμητών και οι επιγραφές της ανασκαφής του Αγ. Δημητρίου Κατηφόρη, συγχρόνως όμως είχε αρχίσει η δημιουργία ενός νέου υποτυπώδους μουσείου στα υπόγεια του Βαρβακείου, το οποίο σύντομα, το 1863, περιέλαβε και τα λίθινα του Πανεπιστημίου, των οποίων η εκεί φύλαξη απαγορεύτηκε από τον πρύτανη Κ. Φρεαρίτη. Έτσι το Βαρβάκειο γίνεται, μετά το λουτρό και το Πανεπιστήμιο, το τρίτο μουσείο της Εταιρείας.

Οι ανασκαφές.

Το ανασκαφικό έργο της νέας Εφορείας άρχισε στις 3 Δεκεμβρίου 1859 με ανασκαφή γύρω από την εκκλησία της Παναγίας της Πυργιώτισσας, η οποία ήταν κτισμένη στο ΝΔ. άκρο της στοάς του Αττάλου. Το αρχαίο κτίσμα που αποκαλυπτόταν θεωρήθηκε Ποικίλη στοά, γυμνάσιον Πτολεμαίου, ναός της Ήρας, με την εύρεση όμως της αναθηματικής του επιγραφής ταυτίστηκε με τη στοά του Αττάλου.

Για την αναζήτηση του Πρυτανείου πραγματοποιήθηκε ανασκαφή στον χώρο της γκρεμισμένης εκκλησίας του Αγ. Δημητρίου του Κατηφόρη, ανατολικά του Πύργου των Ανέμων. Αποκαλύφθηκε τμήμα υστερορωμαϊκού ή μεσαιωνικού τείχους, το οποίο μετά τη διάλυσή του απέδωσε σειρά ολόκληρη τετράγωνων ερμαϊκών στηλών και κεφαλών που εικόνιζαν τους ετήσιους κοσμητές των Αθηναίων εφήβων του 2ου αι. μ.Χ.

Ανασκαφή τάφων έγινε το 1860/ 61 στον Πειραιά, τάφων επίσης στην Αθήνα, πίσω από την Πνύκα και το Μουσείο, από τον Π. Περβάνογλου και στην παλαιά Τεγέα, στο χωριό Αγ. Σώστης, κεραμεικού εργαστηρίου από τον γυμνασιάρχη Τριπόλεως Π. Κουπιτώρη.

Στο Διονυσιακό θέατρο, με τη χρηματική βοήθεια της Εταιρείας, έκανε ανασκαφική δοκιμή ο Γερμανός αρχιτέκτων Strack, ο οποίος αποκάλυψε πλέον το σωζόμενο τμήμα του κοίλου. Η ανασκαφή συνεχίστηκε μετά τον Strack από τον Π. Ευστρατιάδη (1861- 1867). Το καλοκαίρι του 1864 άρχισε η ανασκαφή της γειτονικής στοάς του Ευμένους, κατά την οποία αποκομίστηκαν μεγάλοι όγκοι χωμάτων.

Ιδιωτικές εργασίες την άνοιξη του 1863 στον χώρο του Κεραμεικού έφεραν στο φως τον περίβολο και τις επιτύμβιες στήλες της οικογενείας του Αγάθωνος Αγαθοκλέους. Τούτο δημιούργησε ανασκαφική άμιλλα μεταξύ των ιδιοκτητών των εκεί αγρών κι έτσι βρέθηκε ο τάφος και το ανάγλυφο του Δεξίλεω. Αρκετά χρόνια αργότερα, το 1869/ 70, η ανασκαφή του Κεραμεικού συνεχίστηκε.

Ο νέος οργανισμός.

Η Εφορεία του 1860/ 61 συνέταξε νέο οργανισμό, ο οποίος εγκρίθηκε με το ΒΔ της 18 Απρ. 1862. Είναι σύντομος, σαφής και απλός. Κατά τις διατάξεις του η Εταιρεία τελεί υπό την προστασία του βασιλέως και έχει ως σκοπό «την ανεύρεσιν, συλλογήν, συντήρησιν, επισκευήν και επιστημονικήν έρευναν των αρχαιοτήτων και ιδίως των ελληνικών· έτι δε και εις την δημοσίευσιν αρχαιολογικών αντικειμένων». Τα μέλη της Εταιρείας ονομάζονται *εταίροι* και είναι *τακτικοί, αντεπιστέλλοντες* και *επιτίμιοι*. Η Εφορεία ονομάζεται πλέον *Συμβούλιον*, το οποίο έχει εννέα μέλη, διοικεί την Εταιρεία, γνωμοδοτεί όταν του ζητηθεί από το Υπουργείο και προσφέρει χρήματα για

ανασκαφές στην Ελλάδα, ακόμη και σε ξένες χώρες. Σπουδαία είναι η διάταξη την οποία προστάτευσε με επιμονή ο Κουμανούδης ότι η μελέτη και η δημοσίευση των αρχαίων που βρίσκει η Εταιρεία είναι απολύτως ελεύθερη «ουδέν δε προτεραιότητος δικαίωμα διατηρεί εαυτῶν ἡ Εταιρία», η οποία έχει σφραγίδα με έμβλημα την Ακρόπολη και το Διονυσιακό θέατρο και την επιγραφή «ἡ ἐν Αθήναις Αρχαιολογικὴ Εταιρία ἰσχυρῶς ἔστω».

Θάνατος Κ. Πιπτάκη.

Σημαντικό γεγονός για την Εταιρεία είναι ο θάνατος του Κ. Πιπτάκη τη νύχτα της 23 Οκτωβρίου 1863. Ο Κυριακός Πιπτάκης, ο πρώτος Έλληνας αρχαιολόγος, ήταν μορφή που κυριάρχησε στα πράγματα της Εταιρείας και η συμβολή του στην έρευνα του αρχαίου ελληνικού κόσμου υπήρξε πολύτιμη.

Δημοσιεύματα.

Η *Εφημερίς Αρχαιολογική*, περιοδικό δημοσίευμα της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, με μόνο συντάκτη σχεδόν τον Πιπτάκη, έπαυσε να εκδίδεται το 1860. Με το ΒΔ της 2 Μαρτ. 1861 αποφασίζεται η επανέκδοσή της με τίτλο *Αρχαιολογικὴ Εφημερίς* (αλλάζει η θέση των λέξεων), με δαπάνη της κυβέρνησης, από επιτροπή που θα εκλέξει το Συμβούλιο της Εταιρείας, στην οποία θα μετέχουν υποχρεωτικώς ο γενικός έφορος των Αρχαιοτήτων και ο καθηγητής της Αρχαιολογίας του Πανεπιστημίου. Το πρώτο φυλλάδιο της δεύτερης περιόδου της ΑΕ εκδίδεται στις 31 Ιαν. 1862. Εκδόθηκαν ως τις 18 Σεπτ. 1863 δώδεκα τεύχη (Α΄ - Β΄), ένα το 1869 (Γ΄), ένα το 1870 (Δ΄), ένα το 1872 (Ε΄), ένα το 1873 (ΙΣΤ΄) και το τελευταίο το 1874 (Ζ΄). Μετά από μακρόχρονη διακοπή θα ξαναεκδοθεί το 1883 και η έκδοσή της θα συνεχιστεί απρόσκοπτα. Άλλη έκδοση της Εταιρείας, εκτός από τα ετήσια πρακτικά που εκδίδονται από το 1858/ 59, αποτελεί, το 1860, ένα φυλλάδιο με τίτλο *Επιγραφαί ελληνικαί κατά το πλείστον ανέκδοτοι*, του οποίου συντάκτης ήταν ο Στ. Κουμανούδης.

Το Συμβούλιο.

Η Εφορεία κατά τη διάρκεια της περιόδου 1859-1870 έμεινε σχεδόν αμετάβλητη. Το 1861 αντί του Γρ. Παπαδόπουλου εκλέγεται ως μέλος ο Σπ. Φιντικλής, το 1862 με την εφαρμογή του νέου οργανισμού η Εφορεία ονομάζεται *Συμβούλιον*, τα μέλη γίνονται πέντε και ως πέμπτος εκλέγεται ο Π. Περβάνογλους, το 1863 τη θέση του αντιπροέδρου Κ. Πιπτάκη καταλαμβάνει ο Φιντικλής και ως μέλη του Συμβουλίου εκλέγονται ο Αθ. Ρουσσόπουλος και ο Ιω. Παπαδάκης ενώ ο Περβάνογλους δεν εκλέγεται. Το 1864 εκλέγεται ο Περβάνογλους αντί του Ευθ. Καστόρχη, το 1865 και 1866 δεν σημειώνεται καμιά μεταβολή, το 1867 ο Καστόρχης εκλέγεται αντί του Ρουσσόπουλου, το 1868 το Συμβούλιο παραμένει το ίδιο και το 1869, αντί του Περβάνογλους, ο οποίος εγκαταστάθηκε στην Τεργέστη όπου σταδιοδρόμησε, εκλέγεται ο Ιω. Πανταζίδης. Το 1870 αποχωρεί λόγω γήρατος ο Γ. Καραμάνος και τη θέση του καταλαμβάνει ο Π. Ε. Γιαννόπουλος.

Η Επιτροπή των Φιλαρχαίων.

Σημαντική οικονομική ενίσχυση της Εταιρείας προήλθε από τη δωρεά της περιουσίας της *Επιτροπής των Φιλαρχαίων*, που είχε ιδρυθεί από τον Γ. Σταύρου και ανώτατα στελέχη της Εθνικής Τραπέζης με σκοπό την εκτέλεση ανασκαφών. Η Επιτροπή διαλύθηκε και η περιουσία της προσφέρθηκε το 1869 στην Εταιρεία με τον όρο να καρπούται τους τόκους και να αφήνει άθικτο το κεφάλαιο. Η Επιτροπή πρόσφερε επίσης και αρκετά αρχαία. Τα έσοδά της προέρχονταν από την έκδοση του «Λαχείου των Φιλαρχαίων».

Έτη 1870- 1880.

Η δεύτερη δεκαετία της γραμματείας του Στ. Κουμανούδη αρχίζει με δυσμενή συμβάντα στο εξωτερικό. Ο Γαλλοπρωσικός πόλεμος (Ιούλιος 1870) εμπόδισε τους

Έλληνες του εξωτερικού να εκδηλώσουν το ενδιαφέρον τους για την Εταιρεία. Λίγους μήνες πριν η σφαγή στο Δήλεσι είχε συνταράξει την Ελλάδα.

Οι ανασκαφές.

Αθήναι.

Η ανασκαφή του Κεραμεικού, που είχε αρχίσει το 1863, συνεχίστηκε στον χώρο του *Δημοσίου Σήματος* και γύρω από αυτόν, όπου αποκαλύφθηκαν μνημεία προσώπων γνωστών από τα ιστορικά κείμενα, και προς τα ΝΔ., όπου βρέθηκαν το ταφικό μνημείο της Δημητριάς και της Παμφίλης και η επιτύμβια τράπεζα της Ιππαρέτης, εγγονής του μεγάλου Αλκιβιάδου. Η έρευνα των επόμενων χρόνων οδήγησε στην αποκάλυψη του Διπύλου και του γεωμετρικού νεκροταφείου του Διπύλου, από το οποίο πήρε το όνομά του ο ρυθμός. Οι μεγάλες επιχώσεις όμως και οι τεχνικές δυσκολίες που δημιουργούσαν οι αγωγοί του φωταερίου και τα ακάθαρτα νερά της πόλης που έφθαναν εκεί δημιουργούσαν δυσμενείς συνθήκες για την έρευνα. Συνεχίστηκε κατά την περίοδο αυτή και η έρευνα της στοάς του Αττάλου με τη διάλυση του πύργου της Πυργιώτισσας και την ανασκαφή του βόρειου άκρου της στοάς. Σε μικρή απόσταση ερευνήθηκε πάλι η «στοά των Γιγάντων» ενώ μικρές ανασκαφές γίνονταν μέσα στην πόλη και την γύρω περιοχή της.

Αξιοσημείωτη είναι η κατεδάφιση, το 1874, του φραγκικού πύργου των Προπυλαίων με έξοδα του Σλήμαν, εργασία για την οποία κατηγορήθηκε η Εταιρεία. Ήδη με τον Κωνσταντίνο Παπαρρηγόπουλο το Βυζάντιο και η ιστορία του μεσαιωνικού ελληνισμού είχαν αρχίσει να παίρνουν τη φυσική θέση τους στην αντίληψη των Ελλήνων, εντελώς διαφορετική από εκείνη που εξέφραζε στους λόγους του στον Παρθενώνα ο Ιάκ. Ρίζος Νερουλός κατά τις ετήσιες λογοδοσίες της Εφορείας.

Η μεγάλη ανασκαφή της νότιας κλιτύς της Ακροπόλεως άρχισε πάλι από τον Απρίλιο του 1876 στον χώρο του Σερπεντζέ και συνεχίστηκε ως το 1879. Ανασκάφηκε ολόκληρη η περιοχή από το Ασκληπιείο ως το Ωδείο Ηρώδου, επίσης έγινε ανασκαφή και στον χώρο του Διονυσιακού θεάτρου.

Αττική.

Έξω από την Αθήνα διενεργήθηκαν ανασκαφές στον Πειραιά, το 1872, υπόγειας δεξαμενής και το 1880 των δύο θεάτρων, της Ζέας και της Μουνιχίας. Στα Σπάτα ερευνήθηκε από τον Π. Σταματάκη, το 1877, στο κτήμα Μιχ. Καλλιφρονά ο γνωστός μυκηναϊκός τάφος. Δυο χρόνια αργότερα, το 1874, ο Σταματάκης επόπτευσε την ανασκαφή από το Γερμανικό Ινστιτούτο του θολωτού τάφου του Μενιδίου.

Το 1880 έγινε από τον νεαρό τότε Δ. Φίλιο η πρώτη ανασκαφή στον Ραμνούντα η οποία θα συνεχιζόταν το 1890 από τον Βαλ. Στάη και το 1975 από τον Β. Πετράκο.

Στην Ελευσίνα, της οποίας η ανασκαφή αποτελούσε διακαή επιθυμία του Συμβουλίου, έγιναν αγορές γηπέδων και σπιτιών που κατείχαν μέρος του μεγάλου ιερού.

Πελοπόννησος.

Με δαπάνες του Σλήμαν και συμμετοχή της Εταιρείας, την οποία αντιπροσώπευε ο Π. Σταματάκης, έγινε από τις 28 Ιουλίου ως τις 4 Δεκεμβρίου 1876 η φημισμένη ανασκαφή των 5 βασιλικών τάφων του ταφικού κύκλου Α των Μυκηνών. Ο Σταματάκης ερεύνησε τον επόμενο χρόνο τον έκτο τάφο και την είσοδο του θησαυρού του Ατρέως. Η άτακτη και κολοσσιαία ανασκαφή του Σλήμαν και ο αυταρχικός χαρακτήρας του υπήρξαν αιτίες σύγκρουσης με τον Σταματάκη, στη δημιουργία της οποίας σημαντικό ρόλο έπαιξε και η Σοφία Σλήμαν. Ο Έλληνας έφορος προσηλωμένος στην αυστηρή τήρηση του υπηρεσιακού και επιστημονικού καθήκοντος δεν ανεχόταν τις ιδιότυπες ανασκαφικές μεθόδους και τους τρόπους του Σλήμαν. Το Συμβούλιο της Εταιρείας γνωρίζοντας τον χαρακτήρα και τις ικανότητες του Σταματάκη δεν δέχτηκε τις εναντίον του αιτιάσεις εκ μέρους του Σλήμαν.

Άλλες ανασκαφές έγιναν στην Κόρινθο αρχαϊκών τάφων από τον Σπ. Φιντικλή και τον Ιω. Παπαδάκη το 1875, στο Άργος μεγάλου μυκηναϊκού τάφου ΒΔ. του Ηραίου από τον Π. Σταματάκη το 1878 και στη ΒΑ. κλιτύ του Παλαμηδίου θαλαμοειδών τάφων από τον Ευθ. Καστόρχη και τον Ιω. Κονδάκη τον ίδιο χρόνο.

Στερεά.

Η εκτεταμένη και με χαρακτηριστικά εθνικής και επιστημονικής συμφοράς αρχαιοκαπηλία ανάγκασε την Εταιρεία να διαμορφώσει ανάλογα το πρόγραμμα των ανασκαφών της. Η Βοιωτία και ιδιαίτερα η περιοχή της Τανάγρας με τους αναρίθμητους αρχαίους τάφους στους οποίους ανευρίσκονταν, εκτός από τις ενεπίγραφες επιτύμβιες στήλες, ως κτερίσματα αγγεία και τα γνωστά θαυμάσια πήλινα ειδώλια, αποτέλεσε πεδίο έρευνας του Π. Σταματάκη, ο οποίος από το 1871 και για πολλά χρόνια διεξήγαγε ανασκαφές προσπαθώντας να προλάβει τους αρχαιοκαπήλους ή έψαχνε στις αχανείς πεδινές εκτάσεις της Βοιωτίας να βρει τις κρυμμένες ή εγκαταλειμμένες στήλες και τους μισοσκαμμένους τάφους. Από περισυλλογές του Σταματάκη δημιουργήθηκε σχεδόν αμέσως η Συλλογή του Σχηματαρίου, η οποία περιείχε το 1874 532 αρχαία.

Οι περισσότερες ανασκαφές στη Βοιωτία γίνονταν σε δημόσια κτήματα, αρκετές όμως και σε ιδιωτικά με τη συμφωνία να πάρει ο ιδιοκτήτης με κλήρο τα μισά κτερίσματα. Οι επιτύμβιες στήλες και οι άλλες επιγραφές περιέρχονταν πάντοτε στο Δημόσιο. Πολλές φορές οι αρχαιοκάπηλοι νοίκιαζαν κτήματα όπου υπήρχαν αρχαία και έκαναν με άδεια, σύμφωνα με τα άρθρα 61 και 103 του νόμου της 10/ 22 Μαΐου 1834, ανασκαφές. Σε δύο τέτοιες ανασκαφές το 1876 και 1877 στην περιοχή της Τανάγρας βρέθηκαν θαυμάσια κτερίσματα. Τα καλύτερα αρχαία του μεριδίου του αρχαιοκαπήλου εξαγόρασε η Εταιρεία.

Ανασκαφή γύρω από τον πεσμένο και συντριμμένο λέοντα της Χαιρωνείας πραγματοποίησε το 1879 και 1880 ο Π. Σταματάκης για να βρει τα κομμάτια του γλυπτού, το βάθρο του και τα λείψανα των νεκρών της μεγάλης μάχης του 338 π. Χ. Βρέθηκαν οι 254 σκελετοί των Θηβαίων ιερολοχιτών τοποθετημένοι σε επτά τοίχους. Οι δυσκολίες που παρουσίασε το έργο της αναστήλωσης του λέοντος, στην οποία σκόπευε η ανασκαφή, προκάλεσαν την πρόσκαιρη εγκατάλειψη του εγχειρήματος.

Νησιά.

Στη Θήρα ανασκάφηκε οικοδόμημα το 1874 από τους Σπ. Φιντικλή και Ιω. Παπαδάκη.

Αναστηλώσεις.

Αναστηλωτικές και στερεωτικές εργασίες έγιναν το 1875 στο κολοσσιαίο άγαλμα, πιθανώς προσωποποίηση της *Οικουμένης*, που βρίσκεται στο νησί Ραφτοπούλα, εμπρός από το Πόρτο Ράφτη, το 1873 στον βόρειο στυλοβάτη του ναού του Ποσειδώνος στο Σούνιο, το 1878 στη ΒΔ. γωνία του τείχους της Ακροπόλεως, κάτω από την Πινακοθήκη, και το 1880 στον λέοντα της Κέας και στον ναό του Επικουρίου Απόλλωνος, στη Φιγάλεια.

Αγορά αρχαίων.

Πλήθος αρχαίων που προέρχονταν από νόμιμες, νομιμοφανείς και παράνομες ανασκαφές προσφέρονταν για πώληση την περίοδο που εξετάζουμε. Και η Εταιρεία ήταν αναγκασμένη να κάνει συνεχώς αγορές γιατί κινδύνευαν τα αρχαία να βρεθούν σε χέρια ιδιωτών και να χαθούν ή να φυγαδευθούν. Σημαντική ήταν η αγορά γεωμετρικών αγγείων που προέρχονταν από ανασκαφή αρχαιοκαπήλου που είχε γίνει το 1871 απέναντι από το ορφανοτροφείο Χατζηκώστα. Ανάμεσά τους ήταν και η φημισμένη οινοχόη με την αρχαιότατη ελληνική επιγραφή που πρώτος δημοσίευσε ο Κουμανούδης στο *Αθήναιον* του 1880. Ακόμη σημαντικότερη ήταν η αγορά της επίστεψης του βωμού, γνωστού από τον Θουκυδίδη, που είχε αφιερώσει ο

επώνυμος άρχοντας της Αθήνας Πεισίστρατος ο νεώτερος, εγγονός του τυράννου, στο ιερό του Απόλλωνος Πυθίου. Άλλες σπουδαίες αγορές ήταν το 1880 της στήλης του Αλεξήνορος από τον Ορχομενό, λίθινων οφθαλμών πλοίων από τον Πειραιά τον ίδιο χρόνο και του μεγάλου μαρμάρινου αγάλματος του Ποσειδώνος από τη Μήλο.

Δωρεά Δημητρίου.

Σημαντική ήταν η δωρεά αιγυπτιακών αρχαιοτήτων που έκανε ο πλούσιος Αλεξανδρινός ομογενής Ιω. Δημητρίου για την οποία ανακηρύχθηκε, το 1880, επίτιμος πρόεδρος της Εταιρείας.

Μουσείο στο Πολυτεχνείο.

Νέο μουσείο της Εταιρείας άρχισε να λειτουργεί το 1877 στο Πολυτεχνείο. Σε αίθουσα που παραχωρήθηκε εκτέθηκαν τα ευρήματα του Σλήμαν από τις Μυκήνες, στα οποία προστέθηκαν των Σπάτων και του Μενιδίου.

Οι απόστολοι.

Η αύξηση των εργασιών της Εταιρείας, κυρίως εξ αιτίας της αρχαιοκαπηλίας, δημιούργησε πρόβλημα επαρκούς αρχαιολογικού προσωπικού. Το Υπουργείο Παιδείας όρισε το 1871 ετήσια επιχορήγηση 4.000 δραχμών και με το ποσό αυτό καλύπτονταν τα έξοδα δύο εφόρων - αποστόλων όπως ονομάστηκαν - , του Αντ. Βλαστού, σχολάρχη Ερμούπολεως, και του Π. Σταματάκη, βοηθού του αρχαιολογικού γραφείου του Υπουργείου. Ο πρώτος περιόδευσε στην Πελοπόννησο και ο δεύτερος στη Στερεά. Ο Βλαστός αναγκάστηκε να επανέλθει στα κύρια καθήκοντά του πολύ σύντομα και έμεινε μόνος ο Σταματάκης ως το 1874. Τότε με την αύξηση της κρατικής επιχορήγησης σε 7.000 προσλαμβάνεται ο Αθ. Δημητριάδης, σπουδασμένος στη Γερμανία, ο οποίος όμως το 1876 τοποθετείται ως επίτροπος των γερμανικών ανασκαφών στην Ολυμπία και το 1878 εγκαταλείπει την Υπηρεσία εξ αιτίας σοβαρής ασθένειας. Ο Σταματάκης απασχολημένος με τις Μυκήνες αναγκάζεται να εγκαταλείψει τη Βοιωτία , όπου μόνος εκπρόσωπος της Εταιρείας και του κράτους είναι ο Επαμεινώνδας Κορομάντζος στη Θήβα, δημοδιδάσκαλος, ο οποίος θα εργασθεί πιστά επί πολλά χρόνια στη Βοιωτία και στην Επίδαυρο ως επιστάτης των ανασκαφών του Καββαδία. Μόλις το 1880 προσλαμβάνεται ως έφορος της Εταιρείας ο Δ. Φίλιος (η πρώτη του γνωστή ανασκαφή ήταν του Ραμνούντος) ενώ από τις 18 Μαρτίου 1879 είχε διοριστεί ως κρατικός έφορος στις Κυκλάδες και την Εύβοια ο Π. Καββαδίας.

Αθ. Κουμανούδης.

Το 1877, με τη δημιουργία δεύτερου μουσείου στο Πολυτεχνείο, διορίστηκε ως βοηθός του γραφείου της Εταιρείας ο Αθανάσιος Κουμανούδης, γιος του Στεφάνου, ο οποίος είχε πολλές από τις αρετές του πατέρα του. Εκτός από τη διεξαγωγή της διοικητικής υπηρεσίας ο Αθ. Κουμανούδης ήταν ο επιμελητής των Μουσείων (ο τίτλος επιμελητής ως προς τις αρχαιότητες δόθηκε πρώτη φορά σ' αυτόν), φρόντιζε για την κατάταξη των αρχαίων, τη σύνταξη των καταλόγων, επέβλεπε ανασκαφές των οποίων τηρούσε το ημερολόγιο και βοηθούσε τον γραμματέα, τον πατέρα του, σε κάθε θέμα της Εταιρείας, ιδιαίτερα στην τήρηση των πρακτικών του Συμβουλίου, τα οποία αποτελούν πολύτιμη πηγή για τη γνώση των ελληνικών αρχαιολογικών πραγμάτων.

Το λαχείο.

Από το 1876 η Εταιρεία έχει μία νέα μεγάλη πηγή οικονομικών πόρων, το *Λαχείον υπέρ των Αρχαιοτήτων* , το οποίο ιδρύθηκε με το ΒΔ της 19 Νοεμβρ. 1874 της κυβέρνησης Δ. Βούλγαρη με πρωτοβουλία του υπουργού Παιδείας Ιω. Βαλασσόπουλου κατά προτροπή του προσωπικού του φίλου Ευθ. Καστόρη. Του λαχείου, αξίας ενός εκατομμυρίου νέων δραχμών ή φράγκων, οι λαχνοί θα κληρώνονταν σε διαδοχικές κληρώσεις έως ότου εξαντληθούν. Στους τυχερούς θα

δινόνταν το ένα τρίτο των εισπράξεων και στους λαχειοπώλες προμήθεια 10%. Ως το 1880 έγιναν τέσσερις κληρώσεις μεταξύ 135.835 κλήρων που είχαν πωληθεί.

Το Συμβούλιο.

Το Συμβούλιο του 1870/ 71 είναι ίδιο με της προηγούμενης χρονιάς. Το 1871/ 72 εκλέγεται αντί του Ιω. Πανταζίδου ο Σ. Σωτηρόπουλος, πολιτικός και υπουργός Οικονομικών στις κυβερνήσεις Κανάρη και Κουμουνδούρου. Με τροποποίηση (ΒΔ 29 Μαΐου 1876) στον Οργανισμό του 1862 το Συμβούλιο γίνεται ενδεκαμελές (ήταν εννεαμελές), οι γενικές συνελεύσεις συγκαλούνται όχι τον Μάιο αλλά περί τα τέλη Δεκεμβρίου η πρώτη και 15 μέρες αργότερα η δεύτερη. Η ταύτιση όμως πολιτικού και αρχαιολογικού έτους έγινε από το 1874/ 75. Το αρχαιολογικό αυτό έτος είχε 18 μήνες (Ιούν. 74 - Δεκ. 75) και από τότε τα ΠΑΕ περιέχουν το έργο ενός πολιτικού έτους.

Το Συμβούλιο του 1877 αποτελείται από το ίδιο προεδρείο και τα μέλη του προηγούμενου εκτός από τον Ιω. Παπαδάκη ο οποίος πέθανε, και επί πλέον τον Ιω. Μεσσηνέζη, πολιτικό και νομικό, τον Στέφ. Ν. Δραγούμη, γιο του Νικ. Δραγούμη, γραμματέως του Καποδίστρια, και τον Δ. Κοκκίδη, καθηγητή της αστρονομίας. Το 1878 εκλέγεται ο Γερ. Μαυρογιάννης αντί του Μεσσηνέζη και το 1880 με την παραίτηση του προέδρου Φιλ. Ιωάννου εκλέγεται στη θέση του ο Αλέξ. Κοντόσταυλος, πολιτικός, νομικός, υπουργός αρκετές φορές και πρεσβευτής για λίγο (1880) στο Λονδίνο.

Έτη 1881- 1894.

Το πρώτο έτος της τελευταίας περιόδου της γραμματείας του Στ. Κουμανούδη αρχίζει με σημαντικά γεγονότα εθνικής σημασίας που θα έχουν συνέπειες και για το έργο της Εταιρείας, με την προσάρτηση, τον Μάρτιο, της Θεσσαλίας και της περιοχής της Άρτας. Το καλοκαίρι της ίδιας χρονιάς επιδημία στην Αθήνα ανάγκασε κάποια μέλη του Συμβουλίου να απομακρυνθούν. Εκτός της επιδημίας απασχολήσεις των συμβούλων με έργα μουσειακά και των εφόρων με την επίβλεψη των ανασκαφών των Γάλλων στη Δήλο και των Γερμανών στην Ολυμπία εμπόδισαν την εκτέλεση μεγάλων ανασκαφών και κυρίως της Ελευσίνος. Μικρής έκτασης έρευνα έγινε στον χώρο όπου στις 18 Δεκεμβρίου 1880 είχε βρεθεί η Αθηνά του Βαρβακείου, το φημισμένο αρχαίο αντίγραφο του 2ου ή του 3ου αι. μ.Χ. της χρυσελεφάντινης Αθηνάς του Φειδίου. Μικρές ανασκαφές έγιναν γύρω από τη μικρή Μητρόπολη και στην περιοχή της με την επίβλεψη του Κυρ. Μυλωνά.

Οι ανασκαφές.

Αθήναι.

Η ανασκαφή της Ακροπόλεως παρά τις εργασίες που είχαν γίνει επί πολλά χρόνια στον Βράχο δεν είχε συντελεστεί ακόμη. Την άρχισε στις 15 Μαρτίου 1882 ο Π. Ευστρατιάδης, ο οποίος και τη διέκοψε στις 6 Απριλίου 1883 έπειτα από γεγονότα τα οποία τον οδήγησαν σύντομα σε παραίτηση. Την ανασκαφή συνέχισε για λίγους μήνες το 1885 ο Π. Σταματάκης, στη ΒΑ. των Προπυλαίων περιοχή, ο θάνατός του όμως τον εμπόδισε να την ολοκληρώσει.

Ο Π. Καββαδίας, ως διάδοχος του Σταματάκη στη θέση του γενικού εφόρου, ανέλαβε και την ανασκαφή της Ακροπόλεως. Άρχισε στις 11 Νοεμβρίου 1885 και τελείωσε τον Φεβρουάριο του 1890. Με αποφασιστικότητα και πρόγραμμα και την ένταση που χαρακτήριζε τις εργασίες του έφερε σε πέρας έργο γιγαντιαίο για την εκτέλεση του οποίου θα χρειάζονταν δεκαετίες. Η Εταιρεία χρηματοδότησε την ανασκαφή ως τις 17 Δεκεμβρίου 1888, τις μετέπειτα δαπάνες ανέλαβε το Υπουργείο Παιδείας. Οι σχετικές εκθέσεις είναι δημοσιευμένες αντίστοιχα στα ΠΑΕ και στο Αρχαιολογικό Δελτίο.

Χωρίς σημαντικά ευρήματα ήταν η ανασκαφή του 1884, που έγινε στον δρόμο ο οποίος οδηγούσε από τον Κεραμεικό στην Ακαδημία. Την ίδια χρονιά, μετά από την καταστροφή της αγοράς της Αθήνας από πυρκαγιά, αποφασίστηκε η ανασκαφή της λεγόμενης Ρωμαϊκής Αγοράς, της οποίας το πρότυπο, η Πύλη της Αθηνάς

Αρχηγέτιδος, ήταν το κύριο χαρακτηριστικό. Η ανασκαφή εμποδίστηκε από τον δήμο και κάποιους ιδιώτες και το έργο της χρονιάς περιορίστηκε στην κατεδάφιση του πύργου του ρολογιού του Elgin. Η ανασκαφή της Αγοράς άρχισε το 1890 και συνεχίστηκε την επόμενη χρονιά χωρίς να τελειώσει. Μεγάλα τμήματά της καλύπτουν ακόμη σύγχρονες οικοδομές.

Το 1885 ανασκάφηκε ο χώρος της βιβλιοθήκης του Αδριανού που περιλαμβανόταν στην αγορά που κήκε. Η ανασκαφή παρουσίασε μεγάλα προβλήματα με τα πηγάδια που υπήρχαν στον χώρο, τους υπονόμους και τα νεώτερα κτίσματα. Ανάμεσα σ' αυτά που γκρεμίστηκαν ήταν και η εκκλησία της Μεγάλης Παναγίας.

Ανασκαφές έγιναν και στην περιοχή του ναού του Ολυμπίου Διός από το 1886 ως το 1889. Αποκαλύφθηκαν μεταγενέστεροι τάφοι και μνημειώδες πρόπυλο του τεμένους, τμήματα του περιβόλου και πώρινοι σπόνδυλοι του αρχαϊκού πεισιστρατείου ναού. Προς Β. του Ολυμπίου αποκαλύφθηκαν ερείπια βαλανείου της εποχής του Αδριανού και προς τα ΝΔ. του Ζαπτείου μεγάλο οικοδόμημα των ρωμαϊκών χρόνων με αξιόλογα ευρήματα.

Στην περιοχή της Αγίας Τριάδας έγινε το 1890 ανασκαφή από τον Κ. Μυλωνά, όπου βρέθηκαν απλοί ενεπίγραφοι επιτύμβιοι κιονίσκοι και ιερό της Εκάτης. Το 1893 ο Ανδρέας Σκιάς διενήργησε ανασκαφή στην κοίτη του Ιλισού και πλησιέστερα προς το Ολυμπειόν ερεύνησε λείψανα περίπτερου δωρικού ναού, πιθανόν του Κρόνου και της Ρέας.

Αττική.

Στον Πειραιά η Εταιρεία με επόπτη τον καθηγητή του γυμνασίου Ιάκωβο Δραγάτη αποκάλυψε εντελώς το 1883 και 1884 το θέατρο της Ζέας και τον επόμενο χρόνο τους νεωσοϊκούς στην ανατολική ακτή της Ζέας (Πασαλιμάνι). Στην ίδια περιοχή αποκαλύφθηκε σε δημοτικές εργασίες ιερό του Ασκληπιού. Το 1886 βρέθηκε και ερευνήθηκε από τον Δραγάτη, κοντά στο σημερινό τελωνείο, τμήμα στοάς που θεωρήθηκε ότι ανήκε στην τελευταία των πέντε μεγάλων στοών του λιμανιού του Κανθάρου. Το 1892 αποκαλύφθηκε στη δυτική ακτή της Ζέας οικοδομικό συγκρότημα της ρωμαϊκής εποχής, από το οποίο προέρχεται το μεγάλο και γνωστό ψηφιδωτό της Μεδούσης του Εθνικού Μουσείου.

Η μεγάλη ανασκαφή της Ελευσίνος άρχισε στις 2 Ιουνίου του 1882 από τον Δ. Φίλιο και συνεχίστηκε χωρίς διακοπή ως το 1894. Αποκαλύφθηκε ολόκληρο το ιερό και βρέθηκε μεγάλος αριθμός αρχαίων, επιγραφές, γλυπτά, που πρόσφεραν πλήθος νέων στοιχείων για τη γνώση της ιστορίας της Αττικής και της λατρείας της Δήμητρος.

Μακρόχρονη και σημαντική υπήρξε η ανασκαφή του Αμφιαρείου Ωρωπού που άρχισε το 1884 από τον Φιντικλή και τον νέο τότε έφορο της Εταιρείας Βασ. Λεονάρδο και συνεχίστηκε κατά την περίοδο τούτη το 1886, 1887 και 1890. Κατά τις τέσσερις πρώτες ανασκαφικές περιόδους αποκαλύφθηκαν τα κύρια μνημεία του ιερού, ο ναός, ο μικρός ναός, τα βάθρα, το θέατρο, η μεγάλη στοά, οι λουτρώνες και πλήθος επιγραφών που διαφώτισαν την ελάχιστη γνωστή έως τότε ιστορία του Ωρωπού.

Άλλη μεγάλη ανασκαφή στην Αττική έγινε από τον Βαλέριο Στάη στον Ραμνούντα κατά τα έτη 1890- 1892, ο οποίος αποκάλυψε εντελώς το ιερό της Νεμέσεως, το μικρό ιερό του Αμφιαράου, πολλούς ταφικούς περιβόλους του 4ου αι. π. Χ. και πολλά οικοδομήματα στο παραθαλάσσιο φρούριο. Ο Στάης διενήργησε ανασκαφές ως εκπρόσωπος της Εταιρείας και στον Θορικό το 1893 και 1894 και ερεύνησε μερικώς, εκτός από άλλα μνημεία, το γνωστό από τη δημοσίευση των Dilettanti οικοδόμημα, το οποίο απέδωσε στη λατρεία της Δήμητρος και της Κόρης. Ερεύνησε επίσης προϊστορικούς τάφους στη Βραυρώνα και στις Πρασιές.

Έρευνες έκανε επίσης ο Δημ. Καμπούρογλους στο Δαφνί, στον χώρο της μονής, στην Ιερά οδό και στο ιερό της Αφροδίτης το 1891 και 1892.

Πελοπόννησος.

Μία από τις μεγαλύτερες σε έκταση και σημασία ανασκαφές της περιόδου τούτης είναι του ιερού του Ασκληπιού στην Επίδαυρο, που έγινε από τον Π. Καββαδία το 1881 και συνεχίστηκε ως το 1894 με διακοπή κατά το διάστημα 1888/ 90. Δύο χρονιές επέβλεψε ο Β. Στάης, 1886/ 87, και από το 1892 επιστάτης της ανασκαφής ήταν ο Ε. Κορομάντζος.

Κτιστός τάφος με τοιχογραφίες, τις οποίες αντέγραψε ο Νικ. Λύτρας, ερευνήθηκε από τον Π. Σταματάκη και κατόπιν τον Δ. Φίλιο στην Κορινθία το 1882, ο οποίος λίγα χρόνια αργότερα, το 1889, κάνει ανασκαφή στα Μέγαρα για την αναζήτηση του τάφου του αυλητού Τηλεφάνους Σαμίου, του μνήματος Καρός του Φορωνέως και του ναού του Αφεσίου Διός, που μνημονεύει ο Πausanias. Στις μεγάλες και πολύ σημαντικές ανασκαφές της Εταιρείας περιλαμβάνονται οι έρευνες του Χρ. Τσουντα στις Μυκήνες από το 1886 ως το 1893, οι οποίες αποκάλυψαν το ανάκτορο, οικήματα, δρόμους, υδραγωγεία, τάφους.

Στη Λακωνία πραγματοποίησε έρευνες το 1885 κοντά στο χωριό Φοινίκι ο Θεμιστοκλής Σοφούλης, ο κατόπιν πρωθυπουργός, για να βρει το ιερό του Απόλλωνος Υπερτελεάτου. Το 1889 ο Τσουντας ερεύνησε κοντά στο χωριό Βαφειό τον φημισμένο μυκηναϊκό τάφο, από τον οποίο προέρχονται τα χρυσά κύπελλα με έκτυπες παραστάσεις του Εθνικού Μουσείου. Ο ίδιος διεξήγαγε έρευνες το 1890 στις Αμύκλες για την αναζήτηση του θρόνου του Αμυκλαίου Απόλλωνος. Ανασκαφή του θεάτρου του Γυθείου έκανε το 1891 ο Α. Σκιάς, δύο ναών στην Ελευσίνα της Αρκαδίας ο Β. Λεονάρδος την ίδια χρονιά και μυκηναϊκών θαλαμοειδών τάφων ο Β. Στάης στις κλιτείες του Παλαμηδίου, το 1892.

Στερεά.

Έρευνες στην Τανάγρα και το ιερό των Μουσών πραγματοποίησε ο Σταματάκης το 1880 και 1881. Τον επόμενο χρόνο ερεύνησε το πολυάνδριο των νεκρών Θεσπιέων της μάχης του Δηλίου, κοντά στο σημερινό Λεοντάρι. Λίγα χρόνια αργότερα, το 1887, διεξάγει στην Τανάγρα ανασκαφές ο Χρ. Τσουντας χωρίς σημαντικά αποτελέσματα και το 1890 ο νέος έφορος της Εταιρείας Δ. Κώνστας.

Θεσσαλία.

Το 1892 ο Β. Στάης επεσήμανε θολωτό τάφο στο Διμήνι.

Νησιά.

Ο Χρ. Τσουντας ερεύνησε το 1886 και 1891 κλασικούς τάφους με θαυμάσια κτερίσματα στην Ερέτρια και το 1894 κυκλαδικούς τάφους στην Αμοργό.

Πρόσληψη εφόρων.

Η μεγάλη έκταση που πήραν οι ανασκαφές της Εταιρείας με τους πόρους του λαχείου επέβαλε την πρόσληψη νέων αρχαιολόγων, εφόρων, οι οποίοι εκτός από τις σπουδές που είχαν κάνει στην Ελλάδα είχαν φοιτήσει και σε πανεπιστήμια της Γερμανίας. Το 1882 προσλήφθηκε ο Χρ. Τσουντας, δύο χρόνια αργότερα ο Β. Λεονάρδος, το 1885 ο Θ. Σοφούλης, το 1890 ο Δ. Κώνστας για βραχύ διάστημα, το 1891 ο Α. Σκιάς και ο Δ. Καμπούρογλους, και το 1894 ο Κ. Κουρουνιώτης.

Θάνατος Π. Σταματάκη.

Με την αποχώρηση του Π. Ευστρατιάδη από την Αρχαιολογική Υπηρεσία στις 25 Φεβρουαρίου 1884 ο Π. Σταματάκης εγκαταλείπει τα έργα της Εταιρείας και αναλαμβάνει καθήκοντα γενικού εφόρου. Ήδη όμως, παρά το ότι ήταν νέος (η χρονολογία της γέννησής του δεν είναι γνωστή, η ηλικία του όμως μπορεί να υπολογιστεί από τις φάσεις της σταδιοδρομίας του), η υγεία του είχε τόσο κλονιστεί από την ελονοσία ώστε ένα χρόνο αργότερα, στις 19 Μαρτίου 1885, πέθανε στην Αθήνα. Στη θέση του γενικού εφόρου τον διαδέχτηκε ο Π. Καββαδίας. Ο Σταματάκης παρά το ότι δεν είχε κάνει σπουδές αρχαιολογίας είναι ένας από τους σημαντικότερους Έλληνες αρχαιολόγους του 19ου αι. και το έργο του, όπως φαίνεται

στις χειρόγραφες υπηρεσιακές εκθέσεις του, ξεχωρίζει για την ακρίβεια, την επιστημονική μέθοδο και τη σαφήνεια, χαρακτηριστικά που το κάνουν πολύτιμο για κάθε μελετητή και κάθε εποχή. Πλήθος δημοσιεύσεων επιγραφών από τον Στ. Κουμανούδη βασίζονται στα ακριβέστατα απόγραφα του Σταματάκη.

Η Αρχαιολογική Εφημερίς.

Η δεύτερη περίοδος της Αρχαιολογικής Εφημερίδος δεν ήταν, για λόγους εσωτερικούς, ευτυχής και το 1874 η έκδοση διακόπηκε. Το κενό συμπληρώθηκε κάπως με την έκδοση από τον Στ. Κουμανούδη και τον Ευθ. Καστόρχη του περιοδικού *Αθήναιον* (δέκα τόμοι, 1872- 1881), όπου δημοσιεύθηκαν πλήθος μελέτες που αναφέρονται σε ανασκαφές και ευρήματα ανασκαφών της Εταιρείας. Όμοιες υπηρεσίες είχε προσφέρει παλαιότερα το περιοδικό *Φιλίστωρ* (4 τόμοι, 1861- 1863), που εξέδιδαν ο Στ. Κουμανούδης, ο Κ. Ξανθόπουλος και ο Δ. Ι. Μαυροφρύδης.

Το 1883 επανεκδίδεται η Αρχαιολογική Εφημερίς και οι τόμοι της έως το 1923 αποτελούν την *περίοδον τρίτην*. Η νέα έκδοση δεν έχει καμιά ομοιότητα με την παλαιά Εφημερίδα. Εκτύπωση, εξώφυλλο, πίνακες, σχεδιογραφήματα είναι άριστης ποιότητας και απόδοσης. Εκδότης στην αρχή ήταν ο Κ. Μυλωνάς, από τον Φεβρουάριο του 1885 όμως αναλαμβάνει ο Αθ. Κουμανούδης με ευεργετικά αποτελέσματα για την εμφάνιση του περιοδικού. Το 1893, ως προοίμιο των όσων θα συμβούν τον επόμενο χρόνο, αντικαθίσταται ο Αθ. Κουμανούδης από τον Κ. Μυλωνά.

Διάλυση των μουσείων της Εταιρείας.

Πολιτικά γεγονότα δημιούργησαν ανωμαλίες στη λειτουργία του μουσείου του Βαρβακείου, επίταξη για νοσηλεία αρρώστων το 1881, στρατωνισμός δύο λόχων μηχανικού το 1885. Η περάτωση του Εθνικού Μουσείου, του οποίου τη διεύθυνση είχε ο γενικός έφορος, ο Π. Καββαδίας, έθεσε το θέμα παράδοσης των αρχαίων που είχε στη φύλαξη και διαχείρισή της η Εταιρεία. Σύμφωνα με τον οργανισμό της, ο οποίος ρητά χαρακτήριζε τα αρχαία που κατά οποιοδήποτε τρόπο περιέρχονταν στην κατοχή της Εταιρείας ως κτήμα του Δημοσίου, τα αρχαία του Βαρβακείου και του Πολυτεχνείου έπρεπε να μεταφερθούν και να εκτεθούν στο Εθνικό Μουσείο της οδού Πατησίων. Τον Σεπτέμβριο του 1887 παραδόθηκαν στο Νομισματικό Μουσείο που διηύθυνε ο Α. Ποστολάκας τα νομίσματα της Εταιρείας, 289 χρυσά, 1.224 αργυρά και 21.407 χαλκά. Τον επόμενο μήνα άρχισε και η παράδοση των υπόλοιπων αρχαίων. Τον Σεπτέμβριο του 1891 έχει ολοκληρωθεί η παράδοση της Συλλογής Δημητρίου και τον επόμενο χρόνο έγινε η παράδοση των Μυκηναϊκών. Ως το 1894 όλα τα αρχαία της Εταιρείας είχαν μεταφερθεί στο Εθνικό Μουσείο, όχι όμως χωρίς προβλήματα, τα οποία δημιουργούσε η ανυπομονησία του Καββαδία να περιέλθουν όλα στη δικαιοδοσία του και η τάση της Εταιρείας για χρονοτριβή, την οποία δικαιολογούσε όμως το μέγα αυτό εγχείρημα. Από μέρους της Εταιρείας την εργασία έφερε σε πέρας με υποδειγματικό τρόπο ο Αθ. Κουμανούδης.

Οι φύλακες αρχαιοτήτων.

Μεγάλη υπήρξε η συμβολή της Εταιρείας κατά την περίοδο αυτή στη φύλαξη και συντήρηση των αρχαίων με την πληρωμή φυλάκων, τους οποίους πρότεινε η Εταιρεία αλλά διόριζε το Υπουργείο. Όλοι σχεδόν πρόσφεραν μεγάλες υπηρεσίες σε μια εποχή κατά την οποία υπήρχε έξαρση της αρχαιοκαπηλίας. Αξίζει ιδιαίτερα να μνημονευθεί ο φύλακας της Τανάγρας Αλέκος Βασιλείου, του οποίου σώζονται οι επιστολές- αναφορές. Με αυτές έκανε γνωστά τα αρχαία που βρίσκονταν στην περιφέρειά του. Εκπαιδευμένος από τον Π. Σταματάκη, προσφέρει στις επιστολές του όλα τα απαραίτητα στοιχεία όχι μόνο για την ταύτιση αλλά, προκειμένου για τις επιγραφές, και για τη δημοσίευση.

Το λαχείο γίνεται προνομιούχο.

Του λαχείου οι κληρώσεις συνεχίστηκαν κανονικά ως το 1887. Τότε, με τον νόμο □ΑΧΛ΄ της 30 ΔΕκ. 1887, το λαχείο της Εταιρείας έγινε προνομιούχο και απαγορεύτηκε η κυκλοφορία οιασδήποτε άλλου στο ελληνικό κράτος. Ο νόμος αυτός έγινε με πρωτοβουλία του Χαρ. Τρικούπη, ο οποίος ήθελε, κατά τον Καββαδία, με την αύξηση των πόρων της Εταιρείας να γίνει δυνατή η εξαγορά των σπιτιών προς Β. της Ακροπόλεως ως τον Πύργο των Ανέμων για να αποκαλυφθεί η αρχαία Αθήνα, καθώς και η εξαγορά του χώρου Ν. και Δ. της Ακροπόλεως ως το μνημείο του Φιλοπάππου και την Πνύκα για να μεταβληθεί σε δάσος. Λαχειοφόρο δάνειο που προσπάθησε να συνάψει η Εταιρεία με την Union Bank της Βιέννης για την ευδωση του οποίου μάλιστα ψηφίστηκε ο νόμος □ΑΧΠΘ΄ της 3 Φεβρ. 1889 δεν έφθασε σε πέρας γιατί η αυστρουγγρική κυβέρνηση απαγόρευσε την κυκλοφορία του λαχείου στην επικράτειά της.

Το Συμβούλιο.

Κατά τις αρχαιρεσίες της 1 Φεβρουαρίου 1881 πρόεδρος εκλέγεται ο Ευθ. Καστόρχης· ο Αλ. Κοντόσταυλος βρισκόταν στο εξωτερικό. Νέα μέλη του Συμβουλίου έγιναν ο Κ. Μυλωνάς και ο Δ. Σεμιτέλος αντί του Καστόρχη και του Γ. Μαυρογιάννη. Το 1882 πρόεδρος γίνεται πάλι ο Κοντόσταυλος και νέο μέλος ο Καστόρχης αντί του Σ. Σωτηρόπουλου. Το 1883 το προεδρείο μένει το ίδιο, εκλέγονται όμως νέα μέλη ο Γ. Αντωνιάδης και ο Γ. Νικολαΐδης αντί του Καστόρχη και του Μαυρογιάννη □ το 1884 ο Καστόρχης παίρνει τη θέση του Π. Ευστρατιάδη, ο οποίος αποχώρησε οριστικά. Το 1885 εκλέγεται ο Π. Σταματάκης στη θέση του Μυλωνά και το 1886 οι Καββαδίας, Μυλωνάς και Κ. Γραμματικόπουλος στη θέση των Π. Σταματάκη και Λ. Καφταντζόγλου, που πέθαναν, και του Γ. Αντωνιάδη. Το 1887 δεν εκλέγεται νέο Συμβούλιο, γιατί έπειτα από τις ανωμαλίες που διαπιστώθηκαν στη διαχείριση του αποθανόντος ταμιά Π. Γιαννόπουλου η εξελεγκτική επιτροπή άργησε να συντάξει την έκθεσή της και η γενική συνέλευση για την εκλογή του Συμβουλίου, που έγινε στις 9 Νοεμβρίου 1887, παρέτεινε τη θητεία του παλαιού ως το τέλος του 1887. Στις αρχαιρεσίες της 21 Φεβρουαρίου 1888 νέος ταμίας εκλέχτηκε ο Γ. Νικολαΐδης και στη θέση τού Νικολαΐδη ο Δ. Φίλιος. Το 1889 νέα μέλη εκλέχτηκαν ο Αντ. Οικονόμου και Ν. Χαλκιάπουλος αντί του Κ. Γραμματικόπουλου και του Δ. Σεμιτέλου. Το 1890 νέα μέλη είναι ο Δημοσθ. Τσιβανόπουλος και ο Αχ. Αγαθόνικος, αντί του Καστόρχη που πέθανε και του Ν. Χαλκιάπουλου, ενώ στο Συμβούλιο του 1891 νέο μέλος είναι ο Θεμ. Σοφούλης στη θέση του Κ. Μυλωνά, ο οποίος το 1892 εκτοπίζει τον Σοφούλη και ξαναγίνεται σύμβουλος. Το 1893 νέο μέλος είναι ο Δ. Μακκάς στη θέση του Αγαθονίκου που πέθανε. Το 1894 δεν έγιναν αρχαιρεσίες εξ αιτίας γεγονότων που θα εξιστορηθούν με συντομία και το παλαιό Συμβούλιο εξουσιοδοτήθηκε να διοικεί κατά τον οργανισμό που ίσχυε.

Τα προ του 1894.

Ποιά είναι λοιπόν τα γεγονότα που κάνουν το 1894 το σπουδαιότερο και κρισιμότερο έτος του βίου της Εταιρείας; Η αρχή τους βρίσκεται μακριά, στο 1885, χρονιά του θανάτου του Π. Σταματάκη. Ευθύς ο Π. Καββαδίας έγινε γενικός έφορος και το ένα τμήμα της διφυούς ελληνικής Αρχαιολογίας περιήλθε στη δικαιοδοσία του. Ο Καββαδίας είχε γνώσεις και ικανότητες τις οποίες έδειξε ως οργανωτής της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας, ήταν όμως φιλόδοξος σε μεγάλο βαθμό και αυταρχικός. Ήδη από πολύ ενωρίς, το 1888, οι ιδιότητές του αυτές γίνονται αιτία δημοσιευμάτων στις εφημερίδες, όπου χαρακτηρίζεται ως αντιπαθητικότητας. Το 1887 ζήτησε να μετέχει μονίμως ο γενικός έφορος στο Συμβούλιο ως βασιλικός επίτροπος, τούτο δε για να μην υπάρχει πιθανότητα να λείπει από το Συμβούλιο ακόμη και αν δεν εκλεγεί. Μετά την απόρριψη της πρότασης αυτής που κατέλυε την ανεξαρτησία της Εταιρείας, μία ήταν η λύση η οποία θα του επέτρεπε να έχει τον έλεγχό της, το αξίωμα του γενικού γραμματέως. Με πλήθος μικροτήτων εκ μέρους του Υπουργείου, τις οποίες αυτός ως μέλος του Συμβουλίου αγνοεί, προσπαθεί να μειώσει την αξιοπιστία του Συμβουλίου και ιδιαίτερα του Στ. Κουμανούδη, ο οποίος αποτελεί στήριγμα της

Εταιρείας με το μεγάλο κύρος που έχει στον πολιτικό και τον επιστημονικό κόσμο. Όργανο των επιδιώξεών του υπήρξε ο Π. Παπαναστασίου, εκπαιδευτικός και διευθυντής Μ. Ε. του Υπουργείου Παιδείας, ο οποίος στις γενικές συνελεύσεις ήταν πάντα επικριτής του Συμβουλίου και ένθερμος υποστηρικτής της αλλαγής του οργανισμού, όπως και ο σύμβουλος Στ. Δραγούμης, στέλεχος του Τρικουπικού κόμματος. Παρά τις προσπάθειες αυτών των δύο για αναθεώρηση του οργανισμού, το κύρος και η αντίσταση του Αλ. Κοντόσταυλου και του Στ. Κουμανούδη ήταν αξεπέραστο εμπόδιο στις τάσεις αλλαγής των πραγμάτων της Εταιρείας που επεδίωκε ο Καββαδίας. Η εξελεγκτική επιτροπή για το 1892 διατύπωσε παρατηρήσεις τυπικής περισσότερο σημασίας, τις οποίες το Συμβούλιο αποφάσισε να εφαρμόσει.

Παραίτηση του Κοντόσταυλου που υποβλήθηκε στο Συμβούλιο την 1 Ιουλίου 1893 δεν ανακοινώθηκε στους εταίρους παρά μόνον στις 20 Φεβρουαρίου 1894, πράγμα που έγινε αφορμή επίθεσης του Παπαναστασίου κατά του Συμβουλίου.

Τα γεγονότα του 1894.

Μετά τη λογοδοσία του Στ. Κουμανούδη στις 20 Φεβρουαρίου 1894 για το έτος 1893 η συνέλευση εξέλεξε ως τριμελή εξελεγκτική επιτροπή τούς Π. Παπαναστασίου, Ι. Μαρκόπουλο και Γ. Κεφάλα. Η εκλογή αυτή, κατευθυνόμενη από τη μερίδα του Καββαδία, υπήρξε αποφασιστική. Στην έκθεση που συνέταξε για τη διαχείριση της Εταιρείας κατά το 1893 και ανακοίνωσε στις 13 Μαρτίου 1894 φάνηκαν με σαφήνεια οι επιδιώξεις του Καββαδία και του Παπαναστασίου. Το κείμενο αυτό των 18 τυπωμένων σελίδων αποτελεί μνημείο και υπόδειγμα σκόπιμης δυσφήμισης ανθρώπων και έργων με τον τονισμό απλών πραγμάτων και πράξεων και τη διατύπωση υπαινιγμών, οι οποίοι φαινομενικά δεν είναι δυνατόν, ο καθένας μόνος του, να θεωρηθεί κακόβουλος ή δυσφημιστικός. Επισημαίνει ο Παπαναστασίου πλήθος πραγμάτων που παραλείφθηκαν κατά τη δική του αντίληψη και υπαινίσσεται χρηματικές ατασθαλίες και καταχρήσεις χωρίς να τις ονομάζει. Περιγράφονται διαδικασίες νόμιμες και καθιερωμένες από χρόνια, τις οποίες και ο Καββαδίας εφήρμοζε, και αφήνει να πλανιέται η υποψία της καταχρήσεως εκ μέρους πάντων.

Από τα τρία μέλη της επιτροπής τα δύο προτείνουν την έγκριση της διαχείρισης, ενώ ο Παπαναστασίου είναι αντίθετος και προτείνει παράταση της θητείας του Συμβουλίου και σύνταξη νέου οργανισμού. Οι εφημερίδες, υποκινούμενες από τον Καββαδία και τον Παπαναστασίου και θέλοντας να χτυπήσουν για δικούς τους λόγους τον Στ. Δραγούμη, δημιουργούν από τις στήλες τους ένα μεγάλο σκάνδαλο και πλήττουν αδιακρίτως και τον Στ. Κουμανούδη.

Το Συμβούλιο ανασκεύασε τις κατηγορίες με έκθεση που συνέταξε ο Φίλιος και δόθηκαν εξηγήσεις στις σκόπιμες απορίες της εξελεγκτικής επιτροπής, η οποία δεν ζήτησε εγκαίρως τις πληροφορίες που χρειαζόταν. Έτσι η γενική συνέλευση ενέκρινε τη διαχείριση του 1893, παρέτεινε τη θητεία του Συμβουλίου και αποφάσισε τη σύνταξη νέου οργανισμού συστήνοντας επιτροπή, η οποία απαρτίστηκε από τους Καββαδία, Παπαναστασίου, Δραγούμη, Ανδρόπουλο και Μακκά. Ο νέος οργανισμός συντάχθηκε σε σειρά διαδοχικών συνελεύσεων και εγκρίθηκε με το από 21 Νοεμβρ. 1894 ΒΔ. Στις αρχαιρεσίες για την εκλογή νέου Συμβουλίου, στις 4 Δεκεμβρίου 1894 ψήφισαν 146 μέλη. Ο Στ. Κουμανούδης έλαβε 135 ψήφους, ο Στ. Δραγούμης 73 και ο Παπαναστασίου 71. Ο Δραγούμης, που επεδίωκε την προεδρία, δεν κατόρθωσε να συγκεντρώσει την πλειοψηφία και στην τρίτη απόπειρα δήλωσε ότι παραιτείται της προσπαθείας. Σε επαναληπτική γενική συνέλευση στις 28 Δεκεμβρίου πρόεδρος εκλέχτηκε ο Δημ. Τσιβανόπουλος, εισαγγελέας του Αρείου Πάγου και μέλος του νέου Συμβουλίου. Τη θέση του κατέλαβε ο Π. Παπαναστασίου, πρώτος αναπληρωματικός σύμβουλος. Στη συνεδρίαση του Συμβουλίου που έγινε την επομένη ο Στ. Κουμανούδης δεν παραβρέθηκε αλλά έστειλε την παραίτησή του από το αξίωμα του γραμματέως χωρίς να αναφέρει τους λόγους. Στις 30 Δεκεμβρίου παραιτήθηκε και ο Δ. Φίλιος από σύμβουλος, χωρίς και αυτός να μνημονεύσει τον λόγο που τον οδήγησε σ' αυτό. Στις 2 Ιανουαρίου ακολούθησε η παραίτηση του Ιω. Σβορώνου. Ο

αναπληρωματικός σύμβουλος Ν. Πολίτης που κλήθηκε να καταλάβει κενή θέση στο Συμβούλιο παραιτήθηκε και αυτός βρισκοντας ανάρμοστο να συμπληρωθεί το κενό από την αποχώρηση του Κουμανούδη με αυτόν τον τρόπο. Μαζί με την αποδοχή της παραίτησης του Πολίτη έγινε δεκτή και η παραίτηση του Αθ. Κουμανούδη από τη θέση του βοηθού τού γραμματέως. Στις 6 Ιανουαρίου 1895 γραμματεύς εκλέχτηκε από το Συμβούλιο ο Π. Καββαδίας κι έτσι η επιδίωξή του να ελέγχει την Αρχαιολογική Υπηρεσία και την Εταιρεία εκπληρώθηκε.